

Т. Л. Чахоўская,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

ФАНЕТЫЧНЫЯ СІСТЭМЫ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ У РАКУРСЕ ЛІНГВАДЫДАКТЫКІ

Авалодванне беларускай мовай як замежнай мэтазгодна пачынаць з вывучэння фанетычнай сістэмы. Нарматыўнае вымаўленне гукаў садзейнічае, з аднаго боку, дакладнай перадачы думкі і правільнаму разуменню маўлення, з другога боку. Дасягненню гэтай мэты спрыяе супастаўленне гукаў беларускай і англійскай моў. Так, у сучаснай беларускай мове адсутнічае сэнсаадрознівальная прымета працягласці гука, таму ў рэальным маўленні неабходна праводзіць работу па прадухіленні магчымых памылак, звязаных з функцыянаваннем падоўжаных зычных.

Іншы прыклад – вымаўленне звонкіх зычных гукаў у канцы слова. У беларускай мове адбываецца іх аглушэнне, таму словы тыпу *код* і *кот* гучаць аднолькава – [кот]. У англійскай мове канцавыя фанемы выконваюць сэнсаадрознівальную функцыю: *cot* [kɒ t] (дзіцячы ложка) і *cod* [kɒ d] (траска). Парушэнне арфаэпічнай нормы можа прыводзіць да поўнага скажэння сэнсу.

Навучанне беларускай арфаэпіі мае на мэце пастаноўку артыкуляцый гукаў, націску, рытмікі, інтанацыі і ў выніку авалоданне ўсёй фанетычнай сістэмай мовы.

Пры навучанні вымаўленню адрозніваюць пастаноўку і карэкцыю. Традыцыйна пастаноўку суадносяць з пачатковым, а карэкцыю – з прасунутым этапам навучання. Аднак названыя формы работы з’яўляюцца ўзаемазвязанымі і выкарыстоўваюцца на працягу ўсяго навучання.

Мэтазгодна ўжо на пачатковым этапе навучання закладваць асновы беларускага вымаўлення, а далей удаканалваць іх. Кожная мова мае ўнікальны, спецыфічны набор гукаў, артыкуляцый органаў маўлення, рознае галасавое напружанне, што можа сведчыць пра непаўторнасць артыкуляцыйнай базы.

У канцы першага этапа навучання іншафоны павінны ўмець: чытаць склады, словы, словазлучэнні, сказы і кароткія элементарныя тэксты; задаваць пытанні па вывучаемай тэме і адказваць на іх; складаць кароткія выказванні па знаёмых камунікатыўных сітуацыях. Такім чынам, паралельна развіваюцца навыкі вуснага маўлення, чытання і пісьма.

Як пры пастаноўцы, так і пры карэкцыі вымаўленне гука пачынаюць вывучаць ізалявана і ў асобных складах. Замацаванне артыкуляцый адбываецца ў словах і фразях, паколькі менавіта ў выказваннях мова матэрыялізуецца як сродак зносін – ад найбольш спрыяльнай, лёгкай пазіцыі да найбольш складанай. З самага пачатку іншафоны павінны навучыцца канструяваць фразу, выкарыстоўваць яе ў якасці мінімальнай функцыянальнай адзінкі.

У працэсе навучання беларускаму вымаўленню пажадана ўлічваць артыкуляцыйныя базы як беларускай, так і англійскай моў. Супастаўляльны прынцып апісання фанетычных з'яў выступае асноўным у методыцы выкладання замежных моў. Кампаратыўны аналіз моў, якія кантактуюць, дазваляе выявіць прычыны акцэнтнага і вызначыць аптымальныя шляхі яго ліквідацыі. Гэта звязана з устойлівасцю парушэнняў, абумоўленых негатыўным уздзеяннем інтэрферэнцыі, і дае магчымасць выкладчыку эканомна адабраць фанетычны матэрыял і вызначыць спосабы яго прэзентацыі.

Перавага аддаецца такім вусна-фанетычным курсам, якія не толькі з'яўляюцца комплекснымі (фанетыка-лексіка-граматычнымі), але і камунікатыўна накіраванымі – выкарыстоўваюць лінгваметадычныя прыёмы «схаванага» і «адкрытага» кіравання артыкуляцыяй і ўспрыманням вуснага маўлення.

Фанетычны матэрыял першага года навучання ўключае наступныя тэмы: зычныя і галосныя гукі ў розных пазіцыях; спалучэнні зычных гукаў; спалучэнні галосных гукаў; вымаўленне граматычных форм; рытмічныя мадэлі шматскладовых слоў; словы з пастаянным і рухомым націскам; злітнасць вымаўлення слоў у сінтагме; ненаціскныя словы і словы з пабочным націскам; заканамернасці сінтагматычнага члянэння; цэнтры інтанацыйных канструкцый; правілы чытання.

У адпаведнасці з відамі маўленчай дзейнасці практыкаванні падзяляюцца на слыхавыя, артыкуляцыйныя і практыкаванні, накіраваныя на

развіццё тэхнікі чытання. Да слыхавых адносяцца заданні на адрозненне і апазнанне. У першых вывучаемы гук або рытмічная мадэль знаходзяцца ў адным з прапанаваных папарна слоў або сказаў ([б’]: *быў-біў*), а ў другіх – у асобна пададзеных словах і сказах (*Знайдзіце гук [н’]: мяне завуць Ніна*).

Адрозніваюць практыкаванні на пастаноўку і на замацаванне. У практыкаваннях на пастаноўку гук вымаўляецца спачатку ў складзе, потым у слове ў «лёгкай» пазіцыі. Практикаванні на замацаванне – гэта вымаўленне і чытанне складоў, знаёмых і незнаёмых слоў з некалькімі цяжкасцямі, адказы на пытанні, чытанне сказаў.

Пры пастаноўцы гукаў выкладчык комплексна выкарыстоўвае прыёмы адкрытага і схаванага кіравання артыкуляцыяй. Адкрытае кіраванне – выкарыстанне свядомых эпізодаў артыкуляцыі, якая ўсведамляецца на аснове рухальнай, слыхавой, зрокавай і такцільнай апор. Калі адкрытае кіраванне выклікае ў навучэнцаў цяжкасці, то выкарыстоўваюцца гукі-дапаможнікі і спрыяльная пазіцыя – прыёмы схаванага кіравання артыкуляцыяй.

У працэсе навучання англафонаў беларускаму вымаўленню істотна дапамагае параўнальна-супастаўляльны аналіз роднай і замежнай для навучэнцаў моў.

Асаблівасці беларускай сістэмы вакалізму ў супастаўленні з англійскай

У сучаснай беларускай мове налічваецца 6 галосных гукаў: [a], [o], [э], [y], [ы], [і], у англійскай зафіксавана 20 галосных гукаў. Сістэма беларускага вакалізму вызначаецца збалансаванасцю, паколькі ў кожнай зоне артыкуляцыі знаходзіцца асобны гук і адсутнічаюць артыкуляцыйна «прамежкавыя» гукі, якія істотна ўскладняюць англійскую фанетыку. У беларускім вакалізме, у адрозненне ад англійскага, няма проціпастаўлення галосных па фаналагічна істотнай прымеце даўжыні-кароткасці.

Даследчыкі фанетычнага ладу англійскай мовы неаднаразова імкнуліся стварыць універсальную класіфікацыю галосных, прымаючы за аснову розныя зыходныя прынцыпы: становішча губ і языка, даўжыня і кароткасць, простая або складаная структура і інш.

Пры класіфікацыі галосных паводле гарызантальнага становішча языка ў працэсе вымаўлення іх можна падзяліць на:

- галосныя пярэдняга рада – пярэдня частка языка прыўзнята ў напрамку да альвеол і цвёрдага паднябення: [i:], [e], [æ], [ei], [eə], [ai], [aʊ];

- галосныя пярэдняга прасунутага назад рада – пярэдня частка языка прыўзнята ў напрамку да альвеол і цвёрдага паднябення: [ɪ], [ɪ ə];
- галосныя змешанага рада – вымаўляюцца пры раўнамерным уздыме спінкі языка: [з :], [ʌ], [ə];
- галосныя задняга прасунутага наперад рада – задняя частка спінкі языка прыўзнята да мяккага паднябення: [ʊ], [əʊ], [ʊə];
- галосныя задняга рада – задняя частка спінкі языка прыўзнята да мяккага паднябення: [ɔ :], [a:], [ɒ], [u:], [ɔɪ].

Калі характарызаваць галосныя паводле вертыкальных рухаў языка (ступені яго пад’ёму), то іх можна падзяліць на:

- галосныя высокага пад’ёму: [i:], [ɪ], [ʊ], [u:], [ɪ ə], [ʊə];
- галосныя сярэдняга пад’ёму: [e], [з :], [ə], [əʊ], [eə], [eɪ], [ʌ];
- галосныя нізкага пад’ёму: [æ], [aɪ], [aʊ], [a:], [ɔɪ], [ɔ :], [ɒ].

У кожным з гэтых падкласаў адрозніваюцца вузкія і шырокія варыянты:

- высокі пад’ём вузкі варыянт: [i:], [u:];
- высокі пад’ём шырокі варыянт: [ɪ], [ʊ], [ɪ ə], [ʊə];
- сярэдні пад’ём вузкі варыянт: [e], [з :], [əʊ], [eɪ];
- сярэдні пад’ём шырокі варыянт: [eə], [ə], [ʌ];
- нізкі пад’ём вузкі варыянт: [ɔɪ], [ɔ :];
- нізкі пад’ём шырокі варыянт: [a:], [æ], [aɪ], [aʊ], [ɒ].

Паводле становішча губ усе галосныя падзяляюцца на агубленыя і неагубленыя.

Калі пры класіфікацыі галосных улічваць працягласць іх гучання і структуру, то сістэма англійскага вакалізму прымае наступны выгляд:

- кароткія манафтонгі: [ɪ], [e], [æ], [ɒ], [ʊ], [ʌ], [ə];
- працяглыя манафтонгі: [ɔ :], [з :], [a:];
- дыфтангоіды: [i:], [u:];
- дыфтонгі: [eɪ], [aɪ], [ɔɪ], [aʊ], [əʊ], [ɪ ə], [eə], [ʊə].

Манафтонгі – гэта галосныя, пры артыкуляцыі якіх маўленчыя органы застаюцца нерухомымі.

Дыфтангоіды – галосныя гукі, пры артыкуляцыі якіх ёсць мінімальны рух органаў маўлення ад аднаго гук да другога, паколькі элементы дыфтангоіда вельмі падобныя па артыкуляцыі. Дыфтангоіды займаюць прамежкавае становішча паміж манафтонгамі і дыфтонгамі.

Дыфтонгі – гэта галосныя гукі, пры артыкуляцыі якіх назіраецца плаўны пераход ад аднаго становішча органаў маўлення да другога, паколькі дыфтонгі складаюцца з двух элементаў, якія рэпрэзентуюць адну фанему.

Такім чынам, у англійскай мове 20 галосных фанем: 10 манафтонгаў, 8 дыфтонгаў і 2 дыфтангоіды.

Даўжыня англійскіх галосных не з’яўляецца абсалютна нязменнай велічынёй. У фанетыцы існуе паняцце пазіцыйнай даўжыні галосных. Адзін і той жа галосны (працяглы або кароткі) можа мець розную працягласць гучання ў залежнасці ад розных фактараў: пазіцыі ў слове, націску, колькасці складоў і інш. Доўгія галосныя і дыфтонгі маюць найвялікшую працягласць гучання ў канцавым адкрытым націскным складзе. Крыху меншую працягласць гэтыя галосныя маюць у пазіцыі перад санантам, яшчэ меншую – перад звонкім і найменшую – перад глухім: *lei – lein – leid – leit*. Акрамя гэтага, ненаціскныя галосныя ў большасці выпадкаў карацейшыя за націскныя.

Для англійскіх галосных характэрна з’ява, што не сустракаецца ў беларускай фанетыцы, – усечанасць. Усечаныя галосныя – гэта кароткія гукі, якія знаходзяцца пад націскам у закрытым складзе, які заканчваецца глухім зычным: [bɪ t], [tʌk], [tɪ p], [mæp]. Пры вымаўленні галоснага ў падобнай пазіцыі не адбываецца аслаблення артыкуляцыі. Пры набліжэнні да апошняй фазы артыкуляцыі галоснага інтэнсіўнасць яго гучання не становіцца меншай; галосны нібы рэзка перарываецца наступным глухім зычным. Няўсечанымі галоснымі ў англійскай мове з’яўляюцца дыфтонгі, доўгія манафтонгі і ненаціскныя кароткія галосныя: [dɔ :], [ba:d].

Як сведчаць вынікі аналізу рэальных вымаўленчых памылак у маўленні англафонаў, у рабоце над вымаўленнем беларускіх галосных трэба ўлічваць тое, што ненаціскныя беларускія галосныя вымаўляюцца выразна, нягледзячы на неістотнае скарачэнне часу іх гучання. Вельмі часта навучэнцы павялічваюць працягласць беларускіх галосных, вынікам чаго з’яўляецца іх ненарматыўная дыфтангізацыя. Недапушчальна таксама вымаўленне націскных беларускіх галосных у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамі англійскіх кароткіх націскных гукаў.

Англійскае маўленне лабіялізавана менш за беларускае. Англійскі вакалізм перш за ўсё арыентаваны на гукі, якія вымаўляюцца з расцягваннем губ.

У англамоўнай аўдыторыі для карэкцыі мэтазгодна вылучыць гукі [o], [э], [i], [y], [ы], [a]. Адхіленні ў вымаўленні гэтых гукаў абумоўлены як фанематычнымі, так і фанетычнымі прычынамі.

Усе беларускія галосныя ў пазіцыі пасля мяккага зычнага ([t'a]) набываюць больш пярэдняю ([i]-падобную) артыкуляцыю ў экскурсіі ([a't'], [t'a't']) – рад галосных перамяшчаецца ў больш пярэдняю зону.

Гук [э] вымаўляецца выразна пад націскам: *левы, бераг*. У першым складзе перад націскам пасля мяккіх [э] пераходзіць у [a]: *землі – зямля*. У іншых ненаціскных галосных пасля мяккіх [э] вымаўляецца з прыгукам [э^a]: *з[э^a]ленава ты, во з[э^a]ра*.

Паміж цвёрдымі зычнымі [э] і [i] вымаўляюцца напружана: *рэха, дым*.

Галосны [a] мае артыкуляцыйныя прыметы сярэдняга рада і ніжняга пад'ёму. Пры трэніроўцы яго вымаўлення мэтазгодна засяродзіць увагу менавіта на гэтых крытэрыях, асабліва на спосабе ўтварэння.

Галосны задняга рада і сярэдняга пад'ёму [o] з'яўляецца лабіялізаваным. Пры яго вымаўленні губы энергічна выцягваюцца наперад і акругляюцца. Адпрацоўка вымаўлення гука [o] пачынаецца з губной артыкуляцыі, якая павінна быць напружанай. Гэта дазволіць адчуць і зафіксаваць вымаўленне гэтага галоснага гука. Трэніроўку мэтазгодна пачынаць з вымаўлення [o] з губнымі зычнымі ў словах тыпу *вось, боб, мог* і інш. пры абавязковым патрабаванні акруглення і выцягвання губ.

Пры артыкуляцыі лабіялізаванага галоснага задняга рада і верхняга пад'ёму [y] язык адцягнуты назад, кончык языка апушчаны, задняя частка спінкі высока ўзнята да мяккага паднябнення, губы акругляюцца і выцягваюцца наперад.

Англійскі працяглы галосны [u:] адрозніваецца ад беларускага значнай працягласцю і меншай лабіялізацыяй.

Рэкамендуецца ўзмацніць губную артыкуляцыю, навучыцца руху языка назад, адчуваючы напружанне ў корані языка і задняй часткі яго спінкі. Замацаваць выпрацаваную артыкуляцыю можна трэніроўкамі, пачынаючы з практыкаванняў на спалучэнне з губнымі зычнымі, а затым на супрацьпастаўленне [y] – [o]: *той – тут, боб – пуп, мог – мух*.

Вымаўленне нелабіялізаванага галоснага верхняга пад'ёму і пярэдняга рада [i] не выклікае цяжскасцей. Аднак адхіленні ад арфаэпічнай нормы могуць узнікаць у выніку невялікага перамяшчэння языка назад пад уплывам

артыкуляцыі англійскага [i:], а таксама адсутнасці мяккасці або няпоўнага змякчэння зычнага. Гэта азначае, што карэкцыя [i] робіцца магчымай толькі пасля таго, як праведзена пастаноўка артыкуляцыі мяккіх зычных.

Адхіленні ў вымаўленні нелабіялізаванага галоснага верхняга пад'ёму і сярэдняга рада [ы] могуць быць звязаны з яго больш пярэдняй артыкуляцыяй і лабіялізацыяй. Для ліквідацыі падобных з'яў важна прадэманстраваць розніцу ў пазіцыі органаў маўлення пры вымаўленні гукаў [i] і [ы]. У першым выпадку спінка языка ўзнята да пярэдняй часткі цвёрдага паднябення, кончык языка дакранаецца да ніжніх зубоў, у другім – спінка языка ўзнімаецца да задняй часткі цвёрдага паднябення. Рэкамендуецца практыкаванні на дыферэнцыяцыю гукаў [i] – [ы]: *быў – біў, пыл – піў*.

Асаблівасці беларускай сістэмы кансанантызму ў супастаўленні з англійскай

У англійскай мове налічваецца 24 зычныя фанемы, у беларускай – 38.

Беларускія зычныя класіфікуюцца па наступных крытэрыях: 1) спосаб утварэння; 2) удзел голасу і шуму; 3) месца ўтварэння; 4) наяўнасць або адсутнасць палаталізацыі. Англійскія гукі класіфікуюцца па наступных прыметах: 1) спосаб утварэння перашкоды; 2) месца ўтварэння перашкоды; 3) сіла артыкуляцыі; 4) работа галасавых звязак.

Паводле работы галасавых звязак зычныя ў англійскай мове падзяляюцца на *шумныя*, пры артыкуляцыі якіх шум пераважае над тонам або гукі складаюцца толькі з шуму, і *сананты*, пры артыкуляцыі якіх музычны тон пераважае над шумам, паколькі праход для паветра ў іх больш шырокі, чым пры артыкуляцыі шумных зычных. Таму сананты вызначаюцца як прамежкавы клас паміж галоснымі і зычнымі. У беларускай мове да санорных адносяцца 11 гукаў – [м], [м'], [н], [н'], [л], [л'], [в], [в'], [ў], [р], [ж] а ў англійскай мове 9 – [m], [θ], [ð], [n], [ŋ], [l], [w], [r], [j].

Шумныя англійскія зычныя падзяляюцца на *звонкія* і *глухія*, якія адрозніваюцца па наяўнасці / адсутнасці голасу, а таксама па ступені шуму і мускульнага напружання органаў маўлення пры артыкуляцыі зычнага. Усе шумныя зычныя ўтвараюць пары звонкіх і глухіх, за выключэннем фарынгальнага [h], у якога няма звонкага адпаведніка. Звонкія зычныя на канцы слова ў англійскай мове ніколі не аглушаюцца. У беларускай жа мове шумныя зычныя таксама ўтвараюць суадносныя пары па глухасці / звонкасці, акрамя глухіх [ф], [ф']. Асобна трэба звярнуць увагу на суадносныя пары [γ] –

[x] і [ɣ] – [k]. У беларускай мове на канцы слова звонкія заўсёды аглушаюцца, тое ж назіраецца і перад глухімі.

Змычныя глухія [p], [t], [k] суправаджаюцца моцным выдыхам – аспірацыяй, якая мае розную ступень сілы ў залежнасці ад іх пазіцыі ў слове.

Па спосабе ўтварэння англійскія зычныя падзяляюцца на **змычныя**, **шчылінныя** і **змычна-шчылінныя**. Першыя ўтвараюцца пры стварэнні поўнай змычкі паміж актыўнымі і пасіўнымі маўленчымі органамі, якая разрываецца паветраным струменем: [p], [b], [t], [d], [k], [g], [m], [θ], [ð], [n], [ŋ]. Пры ўтварэнні шчылінных зычных паміж актыўнымі і пасіўнымі маўленчымі органамі ствараецца вузкая шчыліна, праз якую і праходзіць струмень выдыхаемага паветра. Усе шчылінныя ў англійскай мове могуць мець адну або дзве перашкоды, у залежнасці ад чаго яны падзяляюцца на аднафокусныя [f], [v], [s], [z], [h] і двухфокусныя [ʃ], [ʒ]. Акрамя таго, вылучаюцца шчылінны санант бакавы [l] і сярэдне-шчылінныя сананты [r], [j], [w]. У англійскай сістэме кансанантызму налічваецца дзве афрыкаты (змычна-шчылінныя зычныя гукі) [tʃ] і [dʒ], якія пры сваім утварэнні спалучаюць змычны і шчылінны спосабы ўтварэння. У беларускай мове зычныя па спосабе ўтварэння падзяляюцца на пяць тыпаў: змычныя, шчылінныя, змычна-шчылінныя, змычна-праходныя і вібрант.

Па месцы ўтварэння перашкоды англійскія зычныя падзяляюцца на **губныя**, **зубныя**, **язычныя** і **фарынгальныя**. Губныя, у сваю чаргу, падзяляюцца (як і ў беларускай мове) на *губна-губныя* і *губна-зубныя*. Пры ўтварэнні губна-губных ніжняя губа дакранаецца да верхняй: [p], [b], [m], [w]; а пры ўтварэнні губна-зубных ніжняя губа дакранаецца да верхніх зубоў [f], [v]. Сярод язычных вылучаюцца пярэднеязычныя (актыўнай з’яўляецца пярэдняя частка языка), сярэднеязычныя (сярэдняя частка языка) і заднеязычныя (задняя частка языка).

Па становішчы кончыка языка пярэднеязычныя падзяляюцца на *дарсальныя*, пры вымаўленні якіх кончык языка апускаецца да зубоў, а спінка падымаецца да цвёрдага паднябення, і на *апикальныя*, калі кончык языка скіраваны ўверх.

Для англійскіх пярэднеязычных гукаў характэрны апікальны ўклад, а для беларускіх – дарсальны. У англійскай мове санант [r] – какумінальны гук (лац. *sacutinut* – упадзіна), пры яго артыкуляцыі кончык языка крыху адсунуты назад ад альвеол і разам з пярэдняй часткай языка ўтварае ўпадзіну.

У сучаснай беларускай мове вылучаюцца пары цвёрдых / мяккіх і звонкіх / глухіх фанем, што з'яўляецца характэрнай рысай сістэмы беларускага кансанантызму – карэляцыйныя рады зычных фанем, адрозных паводле дыферэнцыяльных (фаналагічных, сэнсаадрознівальных) прымет.

У англійскай мове супрацьпастаўленне па цвёрдасці / мяккасці адсутнічае, зычныя могуць нязначна памякчацца, выступаючы часткова палаталізаванымі перад галоснымі пярэдняга рада. Аднак гэта адрозненне не з'яўляецца фаналагічным. З фанетычнага пункту гледжання большасць англійскіх зычных цвёрдыя – пры іх вымаўленні сярэдняя частка спінкі языка не падымаецца да цвёрдага паднябення. Змякчэнне зычнага не можа змяніць значэнне слова, таму падобную з'яву трэба трактаваць як не фанематычную, але грубую фанетычную памылку. Верагоднасць такой памылкі для носбітаў беларускай мовы пры вымаўленні англійскіх зычных у пазіцыі перад галоснымі пярэдняга рада верхняга пад'ёму з'яўляецца даволі высокай.

Асноўная задача пры пастаноўцы вымаўлення мяккіх зычных – выпрацоўка поўнай (а не частковай) палаталізацыі на ўсіх стадыях артыкуляцыі зычнага. Асаблівую ўвагу англафонаў пажадана звяртаць на поўнае змякчэнне свісцячых [з'], [с'] перад наступным мяккім. Вельмі цяжкімі пазіцыямі для англамоўных навучэнцаў з'яўляюцца вымаўленне мяккіх у канцы слова, перад цвёрдым зычным, чаргаванне цвёрдых і мяккіх зычных у межах фанетычнага слова.

Як і беларускія, англійскія зычныя бываюць глухімі і звонкімі. Аднак, у адрозненне ад беларускай, у англійскай мове звонкія зычныя могуць знаходзіцца не толькі ў пачатку і сярэдзіне слова, але і на канцы, дзе звонкія аглушаюцца толькі часткова.

Характэрнай фанетычнай рысай англійскай мовы з'яўляецца слабая артыкуляцыя звонкіх і моцная артыкуляцыя глухіх зычных гукаў. Названая асаблівасць вымаўлення выступае асноўнай прыметай адрознення англійскіх глухіх і звонкіх зычных у пачатку і на канцы слова. Такім чынам, фаналагічнае супрацьпастаўленне па глухасці / звонкасці ў англійскай мове мае іншую спецыфіку, не такую, як у беларускай мове. Яна заключаецца ў тым, што напружанасць / ненапружанасць зычных з'яўляецца дыферэнцыяльнай прыметай такога супрацьпастаўлення. З фанетычнага пункту гледжання адрозненне заключаецца ў тым, што беларускія зычныя гукі – поўнаасцю звонкія, а англійскія – напалову звонкія: маюць глухую

экскурсію і звонкую рэкурсію. Вымаўленне напалову звонкіх зычных з’яўляецца вынікам таго, што англійскія зычныя больш напружаныя за беларускія (напалову звонкія гукі ўспрымаюцца носьбітамі беларускай мовы як глухія). Гэта з’ява – устойлівая рыса англійскага акцэнта. Для беларускай артыкуляцыйнай базы ўласціва ненапружанасць зычных.

Для пастаноўкі вымаўлення звонкіх зычных неабходна ліквідаваць іх напружанае вымаўленне. У англійскай мове, у адрозненне ад беларускай, захоўваецца супрацьпастаўленне па глухасці / звонкасці ў канцы слова і перад глухімі зычнымі (інакш многія словы перасталі б адрознівацца). Тыповае адхіленне ад нормы – адсутнасць аглушэння перад глухімі або азванчэння перад звонкімі зычнымі ў межах фанетычнага слова або на іх стыку.

Англійскія змычныя [p], [t], [k] амаль не адрозніваюцца ад беларускіх, аднак перад націскнымі галоснымі яны вымаўляюцца з аспірацыяй. Прыдатнай пазіцыяй для ліквідацыі прыдыхання з’яўляецца становішча перад ненаціскным галосным: *пяці – пятачок*.

Звонкі зычны [b] – слабы гук, які не аглушаецца на канцы слоў. Насавы [m] – больш напружаны і працяглы, чым беларускі [м]. Англійскія шчылінныя [v] і [f] вымаўляюцца больш энергічна, чым іх беларускія аналагі [в] і [ф].

Мяккія зычныя ў беларускай мове ўтвараюцца пры дапамозе дадатковай артыкуляцыі – значнага пад’ёму сярэдняй часткі спінкі языка. Пры пастаноўцы артыкуляцыі мяккіх і губна-зубных зычных мэтазгодна выканаць наступнае практыкаванне: расцягнуць губы, прасунуць язык наперад так, каб ён прыняў вытрымку гуча [i], і з гэтага становішча вымаўляць склад з мяккім зычным, спачатку запаволена, затым хутка. Найбольш прыдатнай з’яўляецца пазіцыя пасля націскага [i] перад галоснымі непярэдняга рада: [a], [o], [y], [ы].

Пры выкананні практыкаванняў на супрацьпастаўленне цвёрдых і мяккіх зычных замацоўваецца артыкуляцыя гучаў [m’] ([m’]), [p’] ([p’]), [b’] ([b’]), [f’] ([f’]), [v’] ([v’]): *вар – вір, мыў – мілы, быў – біў*. Беларускія пярэднеязычныя [н], [т], [д], [с], [з] з’яўляюцца дарсальнымі, а англійскія [n], [t], [d], [s], [z] – апікальнымі. Пры карэкцыі вымаўлення названых зычных трэба звярнуць увагу на тое, што ў беларускай мове актыўным маўленчым органам з’яўляецца пярэдня частка языка, у той час як кончык языка апушчаны ўніз і не прымае ўдзелу ў артыкуляцыі.

Беларускія зычныя [т], [д] з'яўляюцца выбухнымі і непрыдыхальнымі. Для іх вымаўлення рэкамендуецца ўзмацніць язычную змычку і паслабіць моц паветранага струменя.

Пры пастаноўцы вымаўлення [н'], [с'], [з'], [ц'] важна засвоіць дарсальны ўклад іх артыкуляцыі: увесь язык прасунуць наперад, кончык прыціснуць да ніжніх зубоў, пярэдняю частку языка прыціснуць да альвеол і хутка раскрыць змычку: *том* – *цёмны*, *нос* – *нёс*, *сад* – *сядзь*, *зала* – *узяла*.

Пры вымаўленні спалучэнняў мяккіх зычных з галоснымі часта ўзнікаюць цяжкасці ў адрозненні спалучэнняў тыпу [ц'э] – [ц'jэ]. Магчымыя арфаэпічныя памылкі з'яўляюцца вынікам таго, што ў англійскай мове няма дыферэнцыяльнай прыметы па цвёрдасці / мяккасці. Яны ліквідуюцца шляхам пастаноўкі вымаўлення мяккіх зычных, напружанасці [j], а затым у практыкаваннях на супрацьпастаўленні тыпу *так* – *цёмра* – *парцёра*.

Заднеязычныя [к], [г] амаль не адрозніваюцца ад англійскіх [k], [g]. Беларускія фрыкатыўныя [γ], [x] не маюць адпаведнікаў у англійскай фанетыцы. Для пастаноўкі іх вымаўлення рэкамендуецца вымаўляць склады з гукамі [γ], [к], [х], а таксама спалучэнні [кх] з галоснымі: *ёхо-охо-око*, *кхо-кху* і пад. Артыкуляцыя замацоўваецца ў практыкаваннях на супрацьпастаўленне [к]–[х], [γ]–[к], [х]–[γ]: *кол* – *хол*, *код* – *год*, *хор* – *гор*.

Пры пастаноўцы [к'] і [γ'] пярэдне-задняя частка спінкі языка змыкаецца з паднябеннем. Для адпрацоўкі гэтай артыкуляцыі трэба выкарыстоўваць інтэрвакальную пазіцыю з галосным [і]: і[k']і→[к']і, і[γ']і→[γ']і. Затым артыкуляцыя [к'γ'] замацоўваецца ў спалучэннях з іншымі галоснымі: *геній*, *аркестр*, *лікёр*. Падобная работа праводзіцца і пры пастаноўцы артыкуляцыі мяккага зычнага [х'].

Беларускі зацвярдзелы [р] – пярэднеязычны дрыжачы санант, пры вымаўленні якога кончык языка, трохі загнуты ўверх, вібрыруе. Англійскі апікальны [r] утвараецца пры выгнутай за альвеолы пярэдняй часткі языка, кончык языка застаецца напружаным і нерухомым. Пры пастаноўцы гука [р] трэба імкнуцца да вібрацыі кончыка языка, для гэтага ён павінен быць максімальна расслабленым і не вельмі загінацца за альвеолы. Гукі-дапаможнікі [t], [d], [š], [ž] спрашчаюць вырашэнне пастаўленай мэты: *тра*–*трактар*, *дра*–*драма*, *шра*–*шрам*.

У англійскай мове гук [l] – шчылінны бакавы санант. Асаблівасцю артыкуляцыі беларускага [л] з'яўляецца ўвагнутае становішча языка ў

сярэдняй яго частцы. Пад'ёму задняй часткі спінкі языка і велярызацыі [л] садзейнічаюць галосныя [o], [y] і зычныя гукі [к], [γ] у спалучэннях тыпу *ало-улу-кло-клу-гло-глу*, якія вымаўляюцца з максімальнай мускульнай напружанасцю.

Для пастаноўкі вымаўлення [л'] найбольш прыдатнай выступае пазіцыя паміж націскным [i] і галоснымі пярэдняга рада: *ілю-лю, іле-ле*. Артыкуляцыя замацоўваецца ў розных спалучэннях з галоснымі, зычнымі і на канцы слова, а затым у практыкаваннях на супрацьпастаўленне [л]-[л']: *пілот – палёт, лук – люк, бал – баль*.

Зацвярдзелыя [ш], [ж] з'яўляюцца шчыліннымі. Тыповае адхіленне пры іх вымаўленні – змякчэнне гэтых гукаў у выніку пад'ёму сярэдняй часткі спінкі языка і больш пярэдняе яго становішча, характэрнае для артыкуляцыі англійскіх [g], [g']. Пры карэкцыі вымаўлення звяртаецца ўвага на становішча кончыка языка (адцягнуты ўверх) і адцягнутасць языка назад. Пры пераходзе ад вымаўлення змякчонага да цвёрдага [ш] трэба падняць кончык языка да альвеол, пры гэтым язык павінен адсоўвацца назад.

Артыкуляцыю [ш], [ж] трэба карэктаваць у ізаляваным вымаўленні, а затым замацаваць у спалучэннях з лабіялізаванымі галоснымі (*жу-жо-шу-шо*) і заднеязычнымі ў словах тыпу *школа, шкодны*, а затым пераходзіць ад фанетычных слоў да сінтагм і фраз.

Беларуская афрыката [ц] мае складаную артыкуляцыю, аналаг якой у англійскай сістэме кансанантызму адсутнічае. Арфаэпічныя адхіленні заключаюцца ў тым, што афрыката [ц] вымаўляецца не злітна, а складаецца з двух асобных гукаў: [t]+[s]. Пры адпрацоўцы гэтага гука мэтазгодна акцэнтаваць ўвагу на тым, што [ц] пачынаецца як [t]. Найбольш спрыяльнымі пазіцыямі з'яўляюцца спалучэнні з [д], [т]: *адсыпаць, адцадзіць*. Для ліквідацыі асобнага вымаўлення [t]+[s] неабходна энергічна і хутка вымавіць [ts], не адрываючы язык ад зубоў пры пераходзе [t] да [s]. Для замацавання выконваюцца практыкаванні на супрацьпастаўленне [ц], [тц], [тс]: *цана – адцадзіць – адсюль*. На заключным этапе выкарыстоўваюцца практыкаванні на дыферэнцыяцыю [ц]–[с], [ц]–[ц']: *цэлы – цела, цырк – сыр*.

Для таго, каб пазбавіцца камунікатыўных бар'ераў, пажадана кіравацца наступнымі правіламі: 1) пры тлумачэнні новага матэрыялу паказваць навучэнцам, якім чынам яны могуць выкарыстоўваць ужо наяўныя веды, навыкі, уменні з роднай мовы; 2) прадэманстраваць адрозненні ў вымаўленні,

што існуюць у дзвюх мовах, звяртаючы асаблівую ўвагу на тыя з'явы, якія знешне падобныя, але не супадаюць; 3) уключаць у сістэму навучання практыкаванні, якія ўлічваюць цяжкасці фанетычнай з'явы для навучэнцаў і якія дапамагаюць пераадолець гэтыя цяжкасці.

Такім чынам, асноўнай задачай навучання іншамоўнаму вымаўленню з'яўляецца развіццё ў навучэнцаў фанематычнага і інтанацыйнага слыху і фарміраванне ў іх мысленні слыхаматорных эталонаў.